

PŘÁVA, SVOBODY A POVINNOSTI OBČANŮ V NOVÉ ÚSTAVĚ

doc. dr. Pavel Peška
proděkan právnické fakulty University Karlovy

Jednou ze závažných částí nové ústavy jsou ustanovení o právech a svobodách občanů. Jsou to ustanovení, která vyjadřují — obdobně jak to činí ustanovení hlavy první o společenském zřízení — demokratický a socialistický charakter našeho státu a společnosti, tentokrát z hlediska jednotlivého občana.

Je třeba věnovat otázce práv a povinností občanů mimořádnou pozornost zejména vzhledem k tomu, že není snad instituce v socialistických státech, která by byla ze strany protisocialistické literatury kapitalistických zemí tak napadána, překrucována a falšována (nikoliv ovšem v zájmu vyšší svobody, ale v zájmu zachování třídních privilegií), jako je instituce občanských práv a svobod.

Myslím, že je také třeba říci, že ani v našich vlastních řadách není vždy v těchto otázkách právě pro složitost jejich dialektiky dosti jasno, často se právě v těchto otázkách ocitáme v jisté defenzívě.

Práva a svobody občanů nejsou dílem teprve socialistické revoluce. Celé dějiny demokratických hnutí a revolucí, počínaje prvními buržoazně demokratickými revolucemi a konče dnešními demokratickými protiimperialistickými a protimonopolistickými revolucemi, jsou vždy spjaty s požadavkem občanských práv a svobod. Buržoazně demokratické ústavy tyto požadavky zrcadlí a vyjadřují, ovšem v podobě okleštěné. Po dobytí politické moci ztrácí buržoazie zájem na rozvíjení demokracie a občanských práv, jakmile se těchto práv a svobod začne chápat dělnická třída a ohrožovat tak ekonomické a politické panství buržoazie. Buržoazně demokratické ústavy zakotvují a zejména pak uskutečňují práva a svobody občanů jen potud, pokud je k tomu buržoazie přinucena bojem lidových mas a pokud využívá toho ke klamání lidu hesly svobody a rovnosti.

Požadavky práv a svobod občanů však velmi výrazně a intenzívně vystupují do popředí, kdykoliv se demokratický boj prolíná s hnutím proletářským, s hnutím třídy, která nejdůsledněji bojuje za skutečnou demokracii. To se projevovalo a projevuje v boji dělnické třídy v kapitalistických zemích, to se také projevilo zejména po vydobytí moci dělnické třídy. Tak po vítězství socialistické revoluce v Rusku sovětský socialistický stát vytvořil takovou faktickou možnost užívat

demokratických práv, jaká ani zdaleka neexistovala kdykoliv v celé dosavadní historii lidstva. Tato práva byla také v roce 1918 v Deklaraci práv a svobod pracujícího a vykořisťovaného lidu vyhlášena a pak po vybudování socialismu byla v ústavě z r. 1936 dále rozvinuta a obohacena o práva nová, zejména o práva sociální, a byla utvrzena jako práva a svobody členů již socialistické společnosti.

Rovněž tak přesuny třídních sil po druhé světové válce a rozmach proti-imperialistického a protifašistického demokratického hnutí pod vedením dělnické třídy a její komunistické avantgardy ve všech zemích porobených fašismem umožnil vytyčit velmi důrazně požadavek práv a svobod lidu po vzoru sovětské ústavy a vybojovat jejich zakotvení v nových ústavách. Svědectvím důsledného uplatnění tohoto požadavku jsou poválečné ústavy lidově demokratických zemí — těch zemí, kde byla nastolena skutečná vláda lidu a kde bylo prolomeno panství soukromého vlastnictví.

Svědectvím tohoto požadavku bylo však i to, že ústavy některých kapitalistických zemí, jako je poválečná ústava francouzská z r. 1946 a ústava italská z roku 1947, zakotvují pod vlivem boje demokratických sil vedených komunistickými stranami široká práva a svobody občanů, včetně práva na práci, demokratická práva, jako je zejména svoboda projevu a svoboda shromažďovací, rovnoprávnost mužů a žen a v italské ústavě se dokonce setkáme s určitými náznaky formulace materiálních záruk občanských práv. Nicméně protože tento boj byl veden v podmínkách odlišných od podmínek, v nichž vznikaly lidově demokratické ústavy (kdy rozhodující pozice ve státě patřily buržoazii, při existenci buržoazně demokratického státního aparátu a nezťmené moci monopolů, za přítomnosti anglo-amerických vojsk), nemohla být demokratická ustanovení o demokratických právech v těchto ústavách rozvinuta do takové šíře, jakou vidíme v Ústavě 9. května nebo jiných ústavách lidově demokratických zemí.

Zakotvení relativně širokých práv a svobod občanů v ústavách nemůže však být za kapitalismu — a to je to hlavní a podstatné — zárukou, že jich budou moci pracující vskutku využít. Právě naopak podstatné je to, že nemohou být v rámci této společnosti nikdy důsledně realizována k prospěchu pracujících, protože současně s nimi je zakotvována v téže ústavě vždy faktická svoboda soukromého vlastnictví a faktická moc byrokratické exekutivy, povoláná toto soukromé vlastnictví chránit. A jestliže potom pracující nemají ani svobodu, ani mocenské prostředky, aby mohli těchto ústavních práv využít, jsou pro ně nezbytně právy formálními, iluzorními. Nejsou však zcela formálními. Jsou reálnými také pro pracující, ovšem jen do té míry, pokud mají dělnická třída a pracující masy vůbec dostatek materiálních sil vynutit si na buržoazní státu a na kapitalistickém podnikateli pro sebe alespoň jejich dílčí realizaci. Kdykoliv pak dojde

ke střetnutí imperialismu a monopolů s demokratickými a socialistickými silami, které ohrožují kapitalistický řád či daný režim, vládnoucí skupiny buržoazie otevřeně a přímo pošlapávají ústavy. Je to příklad Řecka, západního Německa, Španělska i reálné tendence při prohlubování reakce ve Francii, Itálii a prakticky ve všech kapitalistických zemích Evropy. Toto odhodlání i praxi buržoazie velmi otevřeně, přímo s cynickou otevřeností vyjádřil bývalý ministerský předseda a ministr vnitra Itálie, Scelba, slovy, že křesťansko-demokratická strana nestrpí, aby se ústava stala pro ni „pastí“.

Buržoazie, která kdysi jako revoluční třída vepsala na své prapory hesla občanských a lidských práv, usiluje tedy, vědoma si právě růstu sil demokracie a socialismu v naší epoše, o jejich maximální omezení. A tu je úkolem komunistických a dělnických stran (vzpomeňme si na slova XIX. sjezdu o tom, že dělnická třída má pozdvihnout prapor demokratických svobod, který odhodila buržoazie) bojovat za včlenění demokratických práv do ústavy a zejména za jejich důsledné uskutečňování v životě země. Tento boj otvírá totiž dělnické třídě možnosti svazků s různými sociálními třídami a vrstvami a politickými skupinami, které mají zájem na omezení moci monopolů a na odstranění despotismu exekutivy. A co je důležité, tím se vytvářejí příznivé podmínky nejen pro bezprostřední sociální a demokratické přeměny, ale i pro rozvíjení boje za konečné třídní, už socialistické cíle, a to s využitím legálních cest a prostředků. Charakteristickým je tu zejména boj Komunistické strany Itálie za zachování demokratické ústavy, jejíž důsledné splnění by umožnilo značně pokročit na cestě již k socialistické přeměně italské společnosti. A to je právě ono jisté pojitko demokratických ustanovení buržoazních ústav s ústavami socialistickými. Společným jmenovatelem je zde právě boj dělnické třídy za vedení komunistické strany.

Přesto všechno je jedno zcela jisté: Teprve socialistický stát, nástroj dělnické třídy a ostatních pracujících, může plně uskutečnit to, co za kapitalismu je neproveditelné, totiž práva a svobody občanů plně reálné pro pracující lid. A tato reálnost, společně se šířkou občanských práv a svobod, zajišťuje zcela nové postavení jednotlivce ve společnosti. A to je základní charakteristický rys soustavy demokratických práv, svobod a povinností v socialistické společnosti — jejich reálnost. Podstata této reálnosti tkví nakonec v ekonomickém osvobození pracujících. Práva a svobody občanů by nepřestaly být okleštěny, fiktivními a formálními, nereálnými pro pracující, kdyby nebylo těchto ekonomických záruk a kdyby nebylo především nastolení lidové moci, zajišťující ekonomické osvobození pracujících. A právě proto, vědomi si toho, že individuální svobody nelze zajistit individuálně, klademe právě takový důraz na společenské předpoklady realizace práv a svobod pracujícími. A proto vidíme též v otázce práv a svobod občanů nikoli otázku abstraktní svobody, ale i konkrétní otázku ekonomickou a politickou

otázku revoluční přestavby společnosti samé a jejího rozvoje, a pak teprve otázku právní a morální. Postavit věc naopak — to by byla fetišizace práva, to by bylo v podstatě stanovisko idealistické.

Soustava práv, svobod a povinností občanů právě touto svou reálností vyjadřuje též hluboký socialistický humanismus. Vyjadřuje podmínku i praxi socialistického státu, že v socialistické společnosti nejcennějším kapitálem jsou právě lidé. Nikoli už sociální a chudinská politika milodarů pro zajatce kapitálu a buržoazie, záplatující některé křiklavé hříchy kapitalistické společnosti, nikoli charita, ale soustavná, společensky cílevědomá péče socialistického státu a celé společnosti o každého jejího člena, o jeho blahobyt a svobodný všestranný rozvoj.

Práva, svobody a povinnosti občanů nemohou být v socialistických ústavách deklarovány proto, aby manifestovaly abstraktní svobodu a rovnost, ale aby napomáhaly rozvoji konkrétní socialistické společnosti a současně rozvoji individua v jejím rámci. Jsou pevně spjaty i se socialistickým státem, který je jako organizace pracujícího lidu hlavním nástrojem revoluční přestavby společnosti a který je strážcem práv a svobod lidu a přímo — a to je velmi důležité — je organizátorem podmínek pro jejich plné využití ať v oblasti výroby, nebo v oblasti ekonomické vůbec, ve zdravotnictví, v kultuře, ve školství a vůbec ve veřejném životě.

Každodenní pozitivní pečovatelská funkce státu o zvyšování blahobytu a svobod pracujících, uskutečňovaná pod vedením strany, vyjadřuje velmi vážný rozdíl proti tradičnímu buržoaznímu pojetí občanských práv za kapitalismu, která mají být sférou prostou zásahů státu a znamenají ovšem v praxi faktickou dotknutelnost proletariátu.

Současně musíme mít vždy na paměti Leninovu myšlenku o tom, že veškerá právní i faktická ústava je založena na tom, že naše strana spravuje, ustavuje a buduje podle jednoho principu. Bez této jednotící a organizující činnosti strany by nebylo moci lidu, nebylo by socialismu, nebylo by ani širokých a reálných občanských práv a svobod.

A protože cesta rozvíjení občanských práv a svobod není myslitelná bez vedoucí úlohy strany a bez rozsáhlých úkolů státu, mají občanská práva stále nutně politický charakter. Proto jsou nesprávná různá stanoviska, s nimiž jsme se setkali např. v r. 1956 v projevech určité části naší inteligence, vycházejících konec konců z revizionistických názorů na diktaturu proletariátu a vedoucí úlohu strany. Jsou to stanoviska, která stavějí stát a práva občanů do opozice, práva občanů proti povinnostem, demokracii, proti centralismu, politická práva proti právům sociálním apod. Demokratické svobody a práva občanů se nemohou rozvíjet mimo proces budování socialismu a komunismu a mimo poznávání zákonitostí tohoto procesu. Nejsou a nemohou být v žádném společenském řádu samy o sobě prostředkem přechodu k jinému společenskému

systemu či režimu. V takovéto orientaci, vyhovující maloburžoazním náladám a tendencím a ignorující historickou nutnost, nemůže nikdo dojít naplnění svých práv a svobod a nápadně se podobá tomu, kdo by chtěl v rozvinutém měšťáckém státě zakládat např. feudální stranu s cílem obnovit nevolnictví.

Cesta diktatury proletariátu je jedinou cestou k naprosté svobodě člověka a k plné rovnosti v komunistické společnosti, v níž se svoboda stává každodenním praktickým zjevem, v níž přestává státní donucení a mizí rozdíly mezi právy a povinnostmi, kdy se každému dostává podle jeho potřeb. Již v dnešní etapě vidíme zárodky budoucí komunistické společnosti v tom, že povinnosti občanů v našem státě jsou stále více plněny dobrovolně a že je stále více využíváno občanských práv. O tom svědčí takové jevy, týkající se povinnosti přispívat svou prací k prospěchu celku, o tom svědčí vznik brigád socialistické práce i neustálé rozšiřování účasti pracujících na správě státu a na řízení hospodářské a kulturní výstavby.

Široká občanská práva, svobody a rovnost občanů jsou objektivně určeným zákonitým jevem v socialistické společnosti. Pro tuto zákonitost je charakteristické:

- 1) stálé rozšiřování občanských práv;
- 2) prohlubování jejich materiálních i politických záruk;
- 3) vtahování stále širších vrstev obyvatelstva do jejich aktivního a iniciativního uskutečňování;
- 4) stupňování jejich ochrany.

Je třeba vidět, že tato objektivně určená zákonitost se neprosazuje automaticky, že široká a reálná občanská práva nevznikají najednou a lineárně, nýbrž že jsou výsledkem historického procesu se složitou dialektikou. Jde o proces nerozlučně spjatý s celým bojem dělnické třídy a všech pracujících v čele s komunistickou stranou za socialistickou a komunistickou společnost a s dlouhodobým překonáváním staré společnosti ve společenských vztazích i v myšlení lidí. Složitost tohoto procesu tkví v souvztaznostech rozvoje občanských práv a svobod s různými společenskými a jinými činiteli. Závisí jistě — a to je velmi zřetelně vidět na prohlubování sociálních práv — na rozvoji výrobních sil. Bez rozvoje výrobních sil nelze uspokojovat ve stále širší míře hmotné a kulturní potřeby občanů. Avšak rozvoj výrobních sil sám o sobě, jak o tom svědčí vývoj kapitalistických zemí, je bezcenný pro pracující, pokud ekonomické vztahy vyjadřují takové rozdělování, které vede k maximálním ziskům z kapitálu a nikoliv ke zvyšování životní úrovně lidu. To není a nemůže být rozhodujícím činitelem, zajišťujícím rozvoj občanských práv a svobod.

Rozhodujícím činitelem, působícím na rozvoj občanských práv a svobod, jsou změny ve vztazích ekonomických a třídních, v poměru třídních sil a s tím související změny ve vědomí lidí. Konkrétněji řečeno, rozvoj občanských práv a svobod je spjat zejména se stupněm odstranění vykořisťování člověka člově-

kem a na druhé straně se stupněm rozvoje socialistického hospodářství. Je spjat dále se stupněm překonávání maloburžoazních hospodářských vztahů a ná-
zorů a s mentalitou a na druhé straně vytvářením politické a morální jednoty
lidu a jeho semknutosti kolem komunistické strany. Konečně i změny v mezi-
národní situaci ve světovém měřítku ve prospěch socialismu a důsledný boj
Sovětského svazu a celého socialistického tábora působí na rozvoj občanských
práv a svobod v socialistických zemích, působí stabilitu vnitřního vývoje, umož-
ňuje koncentrovat se na budovatelské úkoly.

Vidíme, že pro občanská práva jako pro celou ústavu platí, že vyjadřuje poměr
třídních sil. Všechny tyto změny v ekonomických a třídních vztazích a s nimi
související změny ve vědomí lidí působí na neustálý rozvoj výroby a životní
úrovně pracujících, a tím se zvyšují reálné záruky, zejména sociálních práv
občanů i práv ostatních. Protože tyto změny v třídní struktuře a pak v myšlení
lidí, související s vybudováním socialismu, snižují možnosti zneužívat socia-
listické demokracie a vyžadují si naopak jejího rozšiřování, působí na stále širší
zapojování pracujících do správy státu a řízení národního hospodářství, a tím
i na neustálý rozvoj práv politických, jako jsou svoboda projevu, svoboda shro-
mažďovací, volební právo apod.

Není možno si přitom představovat cestu rozvoje občanských práv jako
paušální prohlubování socialistické demokracie, jako si to představovali někteří
zastánci integrální demokracie v roce 1956 v Polsku nebo Maďarsku. Rozvoj
občanských práv je třeba vždy brát v souvislosti s analýzou třídní situace
a s respektováním změn v myšlení lidí.

Významným činitelem v realizaci občanských práv a povinností jsou též
metody činnosti těch státních orgánů, které jsou povolány zajišťovat a aplikovat
práva a povinnosti občanů, administrativních orgánů, soudů, prokuratury atd. Na
nich velmi záleží praktická tvářnost práv a svobod občanů. Ani metody k uskuteč-
ňování svobod nejsou dány jednou provždy, ale závisejí na stupni konkrétního
hospodářského a kulturního rozvoje společnosti i na organizaci, kádrovém
složení i na kompetenci jednotlivých článků státního aparátu. V souvislosti
s hlubokými ekonomickými a třídními změnami a změnami v myšlení lidí,
které umožňují rozšiřovat přímou účast lidu na správě státu a řízení národního
hospodářství, vystupují do popředí takové metody práce, jako je právě podně-
cování tvůrčí a iniciativní činnosti pracujících samotných, mobilizující působení
politické a morální a přesvědčovací činnosti před pouhým administrováním.
Při překračování občanských práv či při neplnění povinností, pokud nehrozí
vážnější nebezpečí pro společnost, se stále více používá prostředků výchovných
a přesvědčovacích a pak teprve v nezbytnosti se počívá donucení. Sféra donu-
cování se zužuje. V souvislosti s rozšiřováním účasti mas na správě státu se
zmenšuje možnost vrchnostenského postoje vůči potřebám pracujících a různé
byrokratické prohřešky vůči občanským právům, se kterými jsme se setkávali

a které se odrážely citlivě na vztahu občanů ke státu; na druhé straně se zmenšují též možnosti liberálního postupu k nepřátelským činům proti naší vlasti a jejímu společenskému a státnímu zřízení. Poslední opatření strany, která se týkají územního členění státu a zvýšení pravomoci a odpovědnosti národních výborů v hospodářské a kulturní výstavbě, jsou velmi významným krokem právě na cestě těchto změn metod práce státního aparátu.

V souvislosti s uvedenými ekonomickými a politickými změnami i se změnami ve vědomí lidí se zvyšuje též ochrana občanských práv a svobod. Vzrůstá zejména úloha veřejnosti v boji s porušováním socialistické zákonitosti i s porušováním občanských práv a svobod. K tomuto cíli se dnes zřizují společenské orgány, jako jsou např. soudružské soudy, které jsou povolány zajišťovat plnění zákonů i pravidel socialistického soužití a předcházet jejich narušování. V tomto rozvíjení občanských práv a svobod a v prohlubování jejich materiálních a politických záruk, ve vtahování stále širších vrstev obyvatelstva do jejich uskutečňování i ve stupňování jejich ochrany uzavírá návrh nové socialistické ústavy významnou etapu, neboť může před všechna práva o povinnosti včlenit právo, o kterém snily a za které bojovaly celé generace dělníků a pracujících pod vedením marxisticko-leninské revoluční strany, totiž osvobození od vykořisťování člověka člověkem, onu svobodu, která spolu s vládou lidu zajišťuje reálnost občanských práv a svobod pro pracující. Současně pak, a to souvisí s tím, že ústava není jenom bilancí dosavadního vývoje, ale má též určité programové rysy, vytyčuje návrh ústavy perspektivy dalšího vývoje ke komunistické společnosti, společnosti lidí s naprostou svobodou a plnou rovností.

Již umístěním hlavy o právech a povinnostech občanů ihned vzápětí za ustanoveními o společenském zřízení vyjadřuje neodlučitelnost práv a povinností občanů od společnosti a státu a od jejich dalšího vývoje. Ustanovení o právech a svobodách občanů současně doplňují charakteristiku společenského zřízení, vyjadřující svrchovanost lidu v hospodářském, politickém i kulturním životě republiky též z hlediska jednotlivce.

Hlava druhá ústavy o právech a povinnostech občanů výslovně vychází, a to v prvním článku hlavy druhé ústavy, z tohoto souladu a nerozlučnosti práv a povinností občanů se socialistickou společností a státem. Tento soulad, jehož bylo dosaženo vybudováním socialismu, je v návrhu ústavy vyjádřen zejména ve dvojím smyslu: 1) Jedině socialistická společnost může zajistit blahobyť a svobodný, všestranný rozvoj svých členů; s jejím dalším rozvojem se občanská práva a svobody dále rozšiřují a prohlubují. 2) Občanská práva, svobody a povinnosti naopak zase slouží rozvoji socialistické společnosti. Rozvoj, který je nemyslitelný bez aktivní a iniciativní tvůrčí činnosti a svobodného uplatnění každého pracujícího na výstavbě společnosti; proto také práce ve prospěch celku je prohlášena za přední povinnost a právo na práci za přední právo každého občana. Přitom ovšem

nesmíme tento vztah chápat zploštěně, doktrinářsky, jak se s tím někdy i setkáváme. Práva a svobody jsou totiž nejen nástrojem budování socialismu a komunismu, ale současně v tomto rámci základem aktuální svobody osobnosti, jejich stále rostoucích potřeb a zájmů. Ty se budou s prohlubováním socialistických vztahů a s přechodem ke komunistické společnosti stále rozšiřovat, budou stále rozmanitější a pestřejší. Zde nejde tedy o pohlcení individua systémem společenských vztahů, zde není anulována individualita ve společnosti.

V prvním článku návrhu nové socialistické ústavy je vymezeno poslání občanských práv a jejich hlavní náplň. Ústava proto v souladu s právě dosaženým stupněm vývoje neuvádí již výslovně záruku pro zneužití občanských práv a svobod, jak tomu bylo ještě v Ústavě 9. května, a počítá především s výchovným působením samotných pracujících a jejich společenských organizací a rovněž s výchovným působením státu. Tento soulad rozvoje zájmů občanů se zájmy státu a společnosti se projevuje též v harmonii mezi právy a povinnostmi občanů. Bez splnění povinností vůči socialistickému státu a společnosti nebylo by možné zajistit tak rozsáhlá práva a svobody občanů a takové jejich materiální a politické záruky. Je to harmonie neznámá kapitalistické společnosti, u níž práva jsou celkem vzato prakticky právy privilegovaných tříd a vrstev společnosti a povinnosti celkem vzato platí pro pracující. To je první výchozí článek návrhu druhé hlavy nové socialistické ústavy.

Druhým výchozím ustanovením kapitoly o občanských právech a povinnostech je rovnoprávnost občanů. Zatímco rovnoprávnost proklamovaná v buržoazních ústavách je čistě formální, protože nemůže být rovnosti mezi vykořisťovatelem a vykořisťovaným, je s budováním socialistické společnosti tato nerovnost kapitalismu překonávána. Současně socialistický stát a společnost pečují o vytváření stejných faktických možností a příležitostí zejména hospodářských a kulturních u těch tříd a vrstev, které si z minulosti nepřinesly tak faktické výhody v osobním majetku, ve vzdělání, v administrativních zkušenostech a podobně jako příslušníci dříve privilegovaných tříd a vrstev.

Socialistická společnost s likvidací soukromého vlastnictví odstraňuje hlavní nerovnost kapitalismu a zavádí rovnost ve smyslu jednotného hlediska, jímž je práce, pracující člověk. Socialistická společnost však nemůže jít dále za toto rovné hledisko, k rovnosti naprosté. Je tomu tak proto, že nelze přes noc dosáhnout takového rozvoje výrobních sil, který by umožnil přímo komunistické rozdělování a odstranil by význam nestejných intelektuálních a fyzických schopností lidí, který by odstranil význam vyšších intelektuálních a fyzických schopností a který by také odstranil význam různých sociálních činitelů, jako je kupříkladu velikost rodiny. Socialistická společnost prohlubuje socialistickou rovnost, která zatím nemůže reagovat na tyto rozdíly mezi lidmi, naopak ona je prohlubuje. Prohlubuje je proti různým nivelizačním snahám, a to právě

v zájmu jejich překonání v komunistické společnosti s naprostou rovností. Rovnostářství, jak známo, je nepřitelem růstu produktivity práce, tedy toho činitele, který je rozhodující pro vítězství komunistické společnosti. Na druhé straně již dnes stát a společnost respektují působení určitých společenských korektivů, principu rozdělování podle práce, jako je přihlížení k různým sociálním momentům při stanovení daně ze mzdy, instituce rodinných přídatků, důchody nejrůznějších druhů atd. Dává též vyrůst určitým výhonkům komunistického rozdělování, jako je bezplatná zdravotní a léčebná péče, bezplatné školství či bezplatné poskytování učebnic a učebních pomůcek, k němuž náš stát přistupuje od počátku příštího školního roku.

To jsou dva výchozí články hlavy druhé návrhu nové ústavy, jsou to ustanovení, která dávají ráz celé kapitole o občanských právech a povinnostech.

K pochopení skutečného demokraticismu a socialistického charakteru občanských práv a povinností nepostačí však analýza pouze globální, tj. hlavních rysů, nýbrž je třeba přehlédnout bohatou paletu jednotlivých práv a povinností občanů či aspoň jejich jednotlivých skupin.

Návrh nové socialistické ústavy zakotvuje v hlavě o právech a povinnostech občanů na prvním místě práva sociální, a to ekonomická a kulturní, jako je právo na práci, právo na ochranu zdraví a léčebnou péči, právo na vzdělání atd. To jsou práva, která nejvýrazněji charakterizují skutečné postavení občana v socialistickém státě. Nejvýrazněji proto, že směřují k zajištění samých hmotných předpokladů sociální existence občanů a mají tedy přímo podstatný vliv na všechna ostatní práva. Buržoazní ústavy tato práva v zásadě neobsahují, a pokud některá z nich byla pod tlakem pracujících do ústavy včleněna, jako tomu bylo např. v německé výmarské ústavě po první světové válce a v některých ústavách vzniklých po druhé světové válce, v ústavě francouzské, italské, japonské aj., nikdy nemohou být tato práva v kapitalistické společnosti pro pracující uskutečněna. Např. italská ústava dokonce uvádí určité materiální záruky, ovšem to naprosto nezachraňuje statisíce a milióny občanů před nezaměstnaností. V socialistické společnosti jsou tato práva pro pracující plně reálná a neustále se rozvíjejí. To bychom mohli dokumentovat u každého jednotlivého sociálního práva, např. u práva na práci, opatřeními ke zvýšení životní úrovně pracujících, několikerým snížením cen, zvyšováním mezd v souvislosti s přestavbou mezd, zkracováním pracovní doby bez snížení mzdy atd. Anebo právo na vzdělání, kdysi privilegium bohatých, neustále se rozvíjí jako reálné právo pracujících, a to od r. 1945 přes zákon o jednotné škole po Únoru, odstraňující dvojkolejnost buržoazní školy, přes zřizování osmiletých a jedenáctiletých v r. 1953, čímž bylo rozšířeno procento dělnických a rolnických žáků středních škol na trojnásobek, až k významným usnesením ÚV KSČ z dubna 1958 o těsném spojení školy se životem lidu a o dalším rozvoji výchovy a vzdělání. Přitom právo na vzdělání je zajišťováno a upevňováno stálým rozvojem systému bezplatného

školství středního, všeobecného, odborného i vysokoškolského, jakož i dalším rozvíjením studia při zaměstnání a odborného školení na závodech a v JZD.

Významným doplněním sociálních práv jak ekonomických, tak i kulturních je zabezpečení národní rovnoprávnosti, zajištění rozvoje dětí a mládeže a záruky rovnoprávného uplatnění žen v rodině, v práci i ve veřejném životě. Jde tu o jisté nadlepení k sociálním právům. Proto také jejich umístění bezprostředně za sociálními právy. Toto nadlepení sociálních práv je zakotveno v ústavě vzhledem k etnickým, eventuálně biologickým zvláštnostem, které ztěžují faktické využívání práv a svobod občanů. Proto návrh ústavy zakotvuje např. zvláštní úpravu pracovních podmínek a zvláštní zdravotní péči pro ženy a mládež. Stát nově zabezpečuje, vycházející z rovnoprávnosti všech národností, občanům maďarské, ukrajinské a polské národnosti, tedy těm národnostem, které tvoří v Československu jisté etnické celky, vzdělání v mateřském jazyce, jejich kulturní rozvoj jakož i plnou účast na životě společnosti. Pokud jde o občany německé národnosti, mají zcela rovná práva jako kterýkoli druhý občan republiky. Jiná je však otázka německé národnosti jako celku. Tato otázka byla definitivně vyřešena na podkladě Postupimské dohody v letech 1945-1946. Proto nelze v občanech německé národnosti, kteří u nás v důsledku historicky nahodilých okolností a rozptýleně zůstali, vidět etnický celek se zvláštními právy.

Druhou skupinou práv a svobod občanů jsou pak práva politická a demokratická: svoboda projevu, shromažďovací, svoboda pouličních průvodů, manifestací a jiná práva. Jejich význam tkví zejména v tom, že účast občanů na správě státu a řízení národního hospodářství a vůbec na veřejném životě republiky je přímo podmínkou rozvoje socialistické společnosti. Poslední opatření k zvýšení pravomoci a odpovědnosti národních výborů v hospodářské a kulturní výstavbě i opatření k zvýšení účasti lidu při upevňování socialistické zákonitosti, schválená ÚV strany v dubnu, vytvářejí další předpoklady pro rozvinutí náplně těchto práv, protože umožňují rozšiřovat účast pracujících na správě veřejných záležitostí, a to nejen prostřednictvím poslanců zastupitelských sborů, ale přímo v komisích, uličních a ostatních výborech, výborech žen, prostřednictvím občanských kontrolorů atd.

Politická práva se tedy v socialistické společnosti vyznačují širokým, za kapitalismu nevídaným demokratismem. Vidíme však, že občanská práva se vyznačují za socialismu demokratismem, který se opírá o iniciativu statisíců občanů a organizací, kterým jsou kladeny meze prakticky jen trestním zákonem. Není tu ani stopy zasahování policejního administrativního aparátu, např. proti svobodě sdružovací a shromažďovací, které je v buržoazním státě tak běžné. Naopak se projevuje plná podpora státu pro rozvíjení politické aktivity pracujících a jejich dobrovolných organizací.

Např. pokud jde o právo shromažďovací (a to není někdy dost doceněno v naší propagandistické činnosti), byl zcela likvidován povolovací systém shro-

mažďování a podstatně byla omezena dokonce i ohlašovací povinnost. Prakticky každá složka společenské organizace může konat svá shromáždění bez jakéhokoliv zasahování státu.

Dále jsou v návrhu nové ústavy v duchu socialistického humanismu a úcty k právům občanů zakotveny osobní svobody: nedotknutelnost osoby a obydlí, listovní tajemství, svoboda vyznání atd. S prohlubováním socialistické zákonitosti jsou i tyto svobody dále upevňovány.

Zde mi budiž dovolen stručný exkurs o svobodě vyznání. Někdy jsme se v diskusích o návrhu nové ústavy setkali s názorem, že je určitý rozpor mezi článkem o svobodě vyznání na jedné straně a články první hlavy, který mluví o vědeckém světovém názoru, na straně druhé. Pokud jde o slučitelnost těchto ustanovení, je třeba jednoznačně říci, že naše společnost stojí na vědeckém základě marxismu-leninismu, že je budována přímo na vědeckých poznatcích marxismu-leninismu a že naše celé vzdělání, kulturní působení, celá naše kulturní revoluce směřují k tomu, aby se marxismus-leninismus stal majetkem všech lidí.

Avšak na druhé straně nesmíme právě jako marxisté přehlížet fakt, že je řada našich občanů, kteří vyznávají některé náboženství a účastní se i náboženských obřadů. Tento článek vyjadřuje to, že nebudeme nikdy těmto občanům jejich vyznání a možnost účastnit se náboženských úkonů násilím brát.

S touto otázkou pak souvisí ještě další otázka, totiž otázka odluky státu a církve. Je třeba zdůraznit, že je to otázka druhořadá vzhledem k prvořadým otázkám politickým; je třeba, aby konkrétní úprava poměru státu a církve vycházela z konkrétních podmínek a zkušeností. Můžeme na tuto otázku odpovědět takto: neprovádíme formálně odluku státu a církve; řešení vychází z dosavadních zkušeností, které se plně osvědčily, a není důvodu je měnit. Jsou to zkušenosti, které potvrzují, že dnešní úprava dobře umožňuje, aby činnost církve byla v souladu se zájmy společnosti. Současně je ovšem třeba říci, že jsme na druhé straně provedli odluku státu a církve v tom smyslu, že nepripouštíme (a to byl přece také původní smysl požadavku odluky státu a církve), aby církev zasahovala do našeho veřejného a politického života, a tím umožňujeme, aby se plně věnovala svému náboženskému poslání.

Nerozlučnou jednotu s právy a svobodami občanů tvoří občanské povinnosti. Tato jednotu vyplývá ze souladu zájmů společnosti a jednotlivce. Vychází ze skutečnosti, že v socialistickém státě jednotlivec využívá svých práv a svobod především aktivní účastí na rozvoji celé společnosti a nikoliv nějakými individuálními excesy, především pak patřičným podílem na společenské práci. V návrhu ústavy jsou uváděny vedle této povinnosti přispívat patřičným podílem k společenské práci takové významné povinnosti, jako zachovávání ústavy a jiných zákonů, upevňování společenského vlastnictví jako zdroje síly a blahobytu republiky. Za vrcholnou povinnost občana prohlašuje ústava povinnost bránit vlast a její socialistické zřízení.

Podrobný výčet práv a povinností občanů v návrhu ústavy se mnoho neliší od seznamu práv v Ústavě 9. května z r. 1948. Přesto však práva a povinnosti občanů v návrhu nové ústavy, třeba mají též název, mají o mnoho bohatší obsah a sociální náplň. Vzhledem ke všem změnám v národním hospodářství, politice i kulturním životě, jimiž jsme prošli od r. 1948 a které jsou utvrzeny ustanoveními o společenském zřízení, zvyšují se i záruky jednotlivých práv a svobod.

Návrh nové ústavy však obsahuje i některá nová práva a povinnosti, která sice byla fakticky uplatňována, ale nebyla zakotvena v ústavě. Je to právo obracet se k zastupitelským sborům a ostatním státním orgánům s návrhy, podněty a stížnostmi. Tomuto právu odpovídá pak povinnost státních orgánů odpovědně je vyřizovat. Novým ústavním právem je i právo azylu, poskytované cizím státním příslušníkům, pronásledovaným za hájení zájmů pracujícího lidu, za účast v národněosvobozenéckém boji, za vědeckou a uměleckou tvůrčí činnost nebo za činnost na obranu míru. Za svou nedílnou součást prohlašuje ústava úctu k právům spoluobčanů a uvědomělé zachovávání pravidel socialistického soužití.

Nedostali bychom však obraz o skutečném postavení občana v naší společnosti a státu, kdybychom nepřihlédli též k ustanovení o právech a povinnostech občanů v jiných hlavách ústavy, zejména v hlavě o společenském zřízení. Mezi ústavní práva občanů patří bezesporu taková významná politická práva jako je volební právo včetně práva odvolání poslance zastupitelského sboru, nyní nově upravené ve volebních zákonech, a právo sdružovat se ve společenských organizacích. Z ustanovení o zastupitelských sborech můžeme pak vyvodit celou řadu práv, která odpovídají přímé účasti pracujících na správě státu a řízení národního hospodářství v duchu leninské myšlenky o spojování zastupitelského systému s přímou demokracií. Tato práva jsou zabezpečována kontrolou činnosti zastupitelských sborů a jiných státních orgánů, širokým uplatněním práce ostatních orgánů s aktivem, předkládáním důležitých návrhů celostátního i místního rázu k veřejné diskusi.

Nesmíme zapomínat ani na to, že mezi ústavní práva patří i právo osobního vlastnictví k spotřebním předmětům. V hlavě o soudech a prokuratuře je utvrzeno právo volit soudce a soudce z lidu okresních lidových soudů, což dosud příslušelo ONV, jakož i právo obhajoby, příslušející všem obviněným. Rovněž tak reflexem ustanovení o hospodářské, zdravotní a kulturní politice státu v závěru první hlavy je řada občanských práv. Dala by se shrnout jako komplex práv podílet se na kulturním rozvoji společnosti. Významnou povinností je též povinnost občanů, jimž připadá jakýkoli úkol při provádění státního národohospodářského plánu, vynaložit nejvyšší úsilí a iniciativu k tomu, aby úkol byl co nejlépe splněn.

Všechna tato ustanovení o právech, svobodách a povinnostech občanů ve svém celku a spolu s ustanoveními o společenském zřízení vyjadřují skutečné posta-

vení občana v naší společnosti, dokumentují hluboce demokratický a socialistický charakter našeho společenského a státního zřízení.

Je třeba, aby tato práva a povinnosti byla u vědomí jejich závažnosti pro věc socialismu a komunismu stále důsledněji realizována, a to nejen v našem zákonodárství a v činnosti zastupitelských sborů a jiných státních orgánů, ale i činnosti dobrovolných organizací a samostatnými občany v tom smyslu, aby každý občan plnil svou povinnost a aby co nejplněji využíval práv, zajišťujících mu účast na správě státu a na hospodářské a kulturní výstavbě společnosti. Neboť bez každodenní svobodné tvůrčí činnosti a iniciativy miliónů našich občanů, bez jejich všestranného svobodného rozvoje — čemuž právě slouží občanská práva a povinnosti — nebylo by možno vybudovat socialismus a nelze ani jít vpřed k vyšším cílům.